

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΣΤΗ ΘΑΣΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΚΩΔΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Γεώργιος Οικονομίδης

Είναι γνωστό ότι η Ιατρική αποτελεί την αρχαιότερη επιστήμη του ανθρώπου, δεδομένου ότι από τη στιγμή που ο πρωτόγονος άνθρωπος φρόντιζε τα τραύματά του ή προσπάθησε να ανακουφίσει τον πόνο και την αρρώστια του έκανε ιατρική πράξη. Ο προϊστορικός άνθρωπος κοντά στην έρευνα που έκανε για να εύρει φαγώσιμα φυτά, άρχισε να ενδιαφέρεται και για τα φαρμακευτικά. Και ήταν φυσικό, γιατί προσβαλλόταν και από αρρώστιες, τις οποίες προσπαθούσε να θεραπεύσει. Έτσι οι πρώτες παρατηρήσεις για τα φάρμακα άρχισαν από τη διαπίστωση των ενεργειών των προϊόντων του φυτικού, ζωικού και ορυκτού βασιλείου, τα οποία και χρησιμοποιούνταν για διατροφή. Από τις εμπειρικές αυτές παρατηρήσεις για τη θεραπευτική αξία ορισμένων φυτών και άλλων ουσιών διαμορφώθηκε μια φαρμακευτική θεραπευτική. Από τα φάρμακα αυτά, δρόγες φυτικής ή ζωικής προελεύσεως ή ορυκτά, πολλά στερούνται εντελώς θεραπευτικής αξίας, άλλα, όμως, έχουν δραστικά συστατικά και χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα.

Η Συστηματική Βοτανική είναι μια πολύ παλιά επιστήμη, που τα θεμέλιά της τέθηκαν από τους αρχαίους Έλληνες. Αλλά και άλλοι λαοί, που ήσαν αρχαιότεροι από τους Έλληνες και ανέπτυξαν αξιόλογο πολιτισμό, όπως είναι οι Κινέζοι, οι Αιγύπτιοι, οι Βαβυλώνιοι, οι Ασσύριοι κ.ά., γνώριζαν τις θεραπευτικές ιδιότητες ορισμένων φυτών, αλλά οι γνώσεις των ήσαν ελλιπείς και πλήρεις δεισιδαιμονικών προκαταλήψεων. Μόνο οι Έλληνες μελέτησαν και γνώριζαν σωστά τη φαρμακογνωσία των φυτών. Οι γνώσεις των αρχαίων Ελλήνων «περί των φυτών» προήχθησαν με τα έργα του Ιπποκράτη, του Πυθαγόρα, του Αριστοτέλη και, κυρίως, του Θεόφραστου και Διοσκουρίδη. Αυτές οι γνώσεις των Ελλήνων πέρασαν και στους Ρωμαίους από τον Πλίνιο

και Γαληνό και διαδόθηκαν μετέπειτα και σ' άλλα μέρη της Ευρώπης¹.

Μέχρι το 1880 τα φάρμακα ήσαν φυσικής προέλευσης. Τα οργανικά φάρμακα ήσαν, κυρίως, δρόγος ή κεκαθαρμένα εκχυλίσματα αυτών. Τα ανόργανα ήσαν, κυρίως, διάφορα άλατα. Από το 1880, με την πρόοδο της οργανικής σύνθεσης, άρχισε βαθμιαία και η συνθετική παραγωγή διάφορων φαρμάκων².

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα άρχισαν να εμφανίζονται στη Θάσο και οι πρώτοι επιστήμονες ιατροί. Το 1878 αποφοίτησε από το πανεπιστήμιο του Στρασβούργου ο Θάσιος ιατρός Κων/νος Δημητριάδης, ο οποίος υπηρέτησε αρχικά στο Θεολόγο και μετέπειτα στο Λιμένα της Θάσου³. Ακολούθησαν ο Δημ. Βασιλειάδης, ο Δημ. Λαμπίρης, ο Αυγουστής Αναστασιάδης κ.ά.

Μέχρι τότε την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των Θασίων την παρέχαν οι λεγόμενοι εμπειρικοί ιατροί⁴. Το ερώτημα, όμως, που προβάλλει είναι κατά πόσο μπορούσε η εμπειρική ιατρική ν' αντιμετωπίσει τις αρρώστιες εκείνης της εποχής. Αποτελούσε, πράγματι, μια τεκμηριωμένη και οργανωμένη ιατρική πράξη και μεθοδολογία, βασισμένη στις όποιες επιστημονικές δυνατότητες της εποχής εκείνης, ή ήταν απλά κομπογιαντισμός και αγυρτεία, αυτοσχεδιασμός και εκμετάλλευση του άρρωστου συνανθρώπου; Ο σημερινός χειρόγραφος ιατρικός κώδικας που παρουσιάζω θα δώσει κάποια απάντηση στο παραπάνω ερώτημα.

Ο κώδικας είναι μικρών διαστάσεων 0,145×0,99, χρώματος μαύρου, δερματόδετου, με δερμάτινο κλιπ ασφαλείας. Περιέχει 144 σελίδες, που πολλές είναι άγραφες. Γραμμένες είναι οι 32 πρώτες σελίδες και ακολουθούν οι σελίδες 34-37, 42 και 136-144. Άγραφες είναι οι σελίδες 33, 38-41 και 43-135. Ο κώδικας βέβαια δε φέρει αρίθμηση. Αριθμήσαμε τις σελίδες του για

1. Βλ. *Κωνσταντίνου Γκανιάτσα*, Βοτανική, τ. 2, Θεσ/νίκη 1965, σελ. 366-375.

2. Βλ. *Γεωργίου Λογαρά*, Φαρμακολογία, τ. Α', Θεσ/νίκη 1966, σελ. 2-7.

3. Για τον Κωνσταντίνο Δημητριάδη βλ. σχετική βιβλιογραφία στον *Γεωργίου Οικονομίδη*, Ο επιστημονικός, κοινωνικός και πολιτικός ρόλος των γιατρών της Θάσου κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, περ. «Θασιακά», τ. 7 (1990-1991), σελ. 225-226. Πρβλ. και εργασίες *Κων/νου Ευφραιμίδη*, Κωνσταντίνος Δημητριάδης ή Χατζηγιαξής, περ. «Θασιακά», τ. 3 (1986), σ. 67-78, *Κων/νου Χιόνη*, Ο Θάσιος ιατρός Κων. Δημητριάδης ή Χατζηγιαξής, εφ. «Ταχυδρόμος» Καβάλας, φ. 17-6-1969, *Κωνσταντίνου Τσιάτα*, Ιατρός Κων/νος Δημητριάδης. Ο πρώτος Θάσιος σοσιαλιστής, εφ. «Πρωινή» Καβάλας, αριθ. φ. 8054/14-2-1979 και περ. «Θασιακά», τ. 3 (1986), σ. 200-202, καθώς και *Απ. Ε. Βακαλόπουλου*, Ιστορία της Θάσου (1453-1912), Θεσ/νίκη 1984, έκδ. ΕΜΣ, σ. 136-140.

4. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, Οι γιατροί της Θάσου και της Καβάλας κατά την περίοδο 1860-1930, περ. «Θασιακά», τ. 5 (1988), σ. 82-92 και *Γεωργίου Οικονομίδη*, ό.π., σ. 220-221.

καλύτερη χρήση και παρουσίασή του. Αποτελούσε ο κώδικας ένα εγχόλπιο καθημερινής χρήσης, που μπορούσε να μεταφερθεί από τον πρακτικό ιατρό στην τσέπη του σακακιού του ή του πανταλονιού του. Ήταν ένα αναπόσπαστο κομμάτι, θα λέγαμε, πάνω στο σώμα του εμπειρικού ιατρού. Μέσα από τις σελίδες του κώδικα προβάλλει και η προσωπική ζωή του πρακτικού ιατρού και η ιατρική κατάρτισή του. Ένα συγκινητικό κράμα προσωπικών σημειώσεων και συνταγογραφίας, οικογενειακών γεγονότων και νοσημάτων. Η ζωή του εμπειρικού ιατρού φαίνεται διαπλεκόμενη από το λειτούργημα, όπως θα πρέπει να 'να η ζωή κάθε Ασκληπιάδη αλλά και κάθε λειτουργού.

Στο εσωτερικό μέρος του εξωφύλλου αναγράφεται ένας σημαντικός σταθμός της ζωής του εμπειρικού ιατρού. Η σημείωση αναφέρει: «σιμιονου το ετους οτα(ν) πατρεφτικα μαγιου 8 1831· οταν πατρέφτικα ειμον ετον 18», δηλαδή είχε γεννηθεί το 1813. Στην τελευταία σελίδα, που φέρει αριθμό 144, κατά τη δική μας αρίθμηση, αναφέρεται και η οικογενειακή κατάσταση του εμπειρικού ιατρού, καθώς και οι ημερομηνίες γέννησης των παιδιών του. Έτσι μαθαίνουμε ότι η πρώτη του κόρη Θωμάκη γεννήθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1839, η Αρέθινα στις 21 Ιανουαρίου 1844, ο Αναστάσιος στις 28 Μαρτίου 1847, ο Σωτήρης στις 28 Φεβρουαρίου 1850 και ο Δημήτριος στις 28 Ιανουαρίου 1855. Στην ίδια σελίδα αναφέρεται και το γεγονός της κουμπαριάς του με το Μάρκο Βασιλικού. Η σχετική σημείωση αναφέρει: «στα 1850 στεφανουσα τον μαρκου βασιλικου· εβαλα στο παγιμο τραγια τρια, αλεβρι χασικο⁵ ονκ. 40, μισιριτικο⁶ αλεβρι ονκ. 40, κρασι ονκ. 40, ρακι καλο ονκ. 6, με γλικα, αλα εξοδα γρο. 98, ολα γρο. 304, τους παπαδισ 6». Ανάμεσα στην οικογενειακή καταγραφή και στον απολογισμό της κοινωνικής χειρονομίας του γράφονται κυριολεκτικά «στριμώχεται» και μια συνταγή που αναγράφει: «κουπετ ινι όσα σιναπι ινι καλο δια τα γαλικα παθι⁷ να θαραπεφτουνι».

Η γραφή είναι ανορθόγραφη, ασύντακτη, συνεχής, χωρίς διαχωρισμό λέξεων ή προτάσεων με ιδιόρρυθμο γραφικό χαρακτήρα, ο οποίος είναι δυσκολοανάγνωστος. Σε ορισμένες σελίδες ο γραφικός χαρακτήρας είναι διαφορετικός, διαπίστωση που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο κώδικας χρησιμοποιήθηκε και συμπληρώθηκε από κάποιον άλλο, που επίσης ήταν εμπειρικός ιατρός.

Αρχικός κάτοχος του κώδικα ήταν ο πρακτικός ιατρός Αυγουστής Σωτηρίου, από το Κάστρο, πατέρας του Αναστασίου Αναστασιάδη ή Ανασταίου Ιατρού (το Ιατρού οφειλόταν στο επάγγελμα του εμπειρικού ιατρού) και

5. Άσπρο αλεύρι.

6. Καλαμποκάλευρο.

7. Αφροδίσια νοσήματα.

παππούς του αξιόλογου επιστήμονα ιατρού Αυγουστή Αναστασιάδη⁸, απόφοιτου της ιατρικής σχολής του πανεπιστημίου Αθηνών, και που στην κατοχή του βρέθηκε τελικά αυτός ο χειρόγραφος κώδικας, που διαφυλάχθηκε από τα παιδιά του, τη νύφη του Μάρθα και τα εγγόνια του Αύγουστο και Ιωάννη Αναστασιάδη. Στη συνέχεια ο κώδικας πέρασε στο γιο του Αναστάσιο Αυγουστή ή Ιατρού ή Αναστασιάδη, που ήταν και ο ίδιος εμπειρικός ιατρός. Τον συμπλήρωσε με μερικές άλλες ιατρικές συνταγές και κατέγραψε και προσωπικές σημειώσεις του. Έτσι στη σελίδα 42 διαβάζουμε: «*ἐν ἔτη 1884 Μαγρίου 11 πρόβατα του Αριστάσι Αύγουστι 30, τρία Ἀγοραστὰ Αριθ(μ)ος 3=33. ἐν ἔτη 1885 Απριλίον 29 ἐκοῦρευσα τα οσα ἔμυναν γιγα· κριάρια 7, στηροπρόβατα 2, Αρμιγάδια 9, Αρνία θελικά 3, Αρσενικά 2*». Το ίδιο παρατηρούμε και στη σελ. 136, που αναφέρει: «*ἐν ἔτη 1885 ἐγίγισεν ο γιανις ματζοῦνι τα προβατα κεφαλιακά το όλον καιφάλεα πρόβατα ἦκοσι ηνέα αρ. 29*», όπως και στη σελ. 137 σημειώνονται τα ζώα του Γεώργου Ποπροῦδη και του Γιάννη Χρυσάφη. Τέτοιες σημειώσεις αναγράφονται και σ' άλλα σημεία του κώδικα είτε από τον Αυγουστή Σωτηρίου είτε από το γιο του Αναστάση. Τα υλικά των συνταγών παρατίθενται είτε με τη μορφή υπόμνησης για αγορά ή κοστολόγησής τους. Έτσι στη σελίδα 138 αναγράφεται: «*γενιμα οκαδισ 342 γρ. 352, αλεβρι 81 γρ. 94.1, αλεβρι 31 γρ. 61.2 = 508,3⁹, ειατρικα γρ. 254 = 762.3, το σολφάτου ένα γιαλι διου μιτζιτια...*», ενώ στη σελίδα 29 ο Αυγουστής Σωτηρίου ανάμεσα στην καταγραφή των βοτάνων σημειώνει: «*μιρα να παρου δρα. 50, αλας κ(ι)τρκόν πιρ: να παρο δρα. 50 240: δια τιν παραλισιαν, οπιον να παρο др. 20, αγαρικον να παρο др. 30*». Αλλά και για τον τρόπο καθώς και το ύψος της αμοιβής του εμπειρικού ιατρού δίνονται πληροφορίες. Έτσι στις σελίδες 22 και 23 αναφέρεται: «*1878 Τασου λινα τρις δοσις ειατρικά, παζάρι μι εκαμι προς οκτο γροσια το ενα, τεσιρις δοσις στινι γρ. 32. Το θιολογιτιν γινα(ί)κα το πεδι τις πεντι δοσις γροσια γρ. 20. καβαλα διμιτριος αστεριαδισ¹⁰. 1878 το βασίλι το πιδι του κοσταντι δοδικα δοσις γρ. 48, μια σκουνι το πλεβριτι γρ. 5=53*». Αναφέρονται ακόμα και προσωπικοί λογαριασμοί. Στη σελίδα 140 διαβάζουμε: «*1881 εδικο μου κρασι ουκ. 180, απο τιν καψαλο ουκ. 80, απο κира το πατιρι του πιθιρου μου ουκ.*

8. Για τη ζωή και το έργο του Αυγουστή Αναστασιάδη βλ. Γεωργίου Αυγουστίδη, Ο Θάσιος ιατρός Αυγουστής Αναστασιάδης (1875-1958), περ. «Θασιακά», τ. 8 (1992-1993), σ. 12-40.

9. Η πρόσθεση είναι λανθασμένη. Το σωστό είναι 507.3. Του ξέφυγε δηλαδή μια μονάδα.

10. Ο Δημήτριος Αστεριάδης ήταν ιατρός στην Καβάλα. Είναι ο παππούς των γνωστών αδελφών Δημητρίου και Γεωργίου Αστεριάδη.

10=270». Και μια ανθρώπινη στιγμή έχει καταγραφεί στη σελίδα 21: «σαρι σαπαν¹¹ έχου διο φιλο(υ)ς, τρισο μανολι, διμιτρις γεοργιου».

Στον κώδικα καταγράφονται συνταγές που φέρουν το όνομα αυτών που τις έδωσαν. Έτσι αναφέρονται τα ονόματα του Σεραφείμ, κάποιου ασκητή¹², του Δημήτρη Γανωτή κ.ά. Οι περισσότερες συνταγές αρχίζουν με τη λέξη «ρετσέτα», προφανώς από τη διεθνώς καθιερωμένη λατινική λέξη *recipe* (λάβε), που και σήμερα αποτελεί την καθιερωμένη αρχή της συνταγολογίας με τη σύντμηση *Rp*¹³. Στις σελίδες του κώδικα σημειώνονται ρετσέτες για θέρμη, για ρευματικά, για κολικά, ρετσέτα της Αραβίας, ρετσέτα του Σεραφείμ κ.ο.κ. Μερικές συνταγές αρχίζουν με την πρακτικότητά τους, όπως «είναι καλό διά ξεράσματα» ή «είναι καλό διά κολικόπονο», ή αρχίζουν με τη λέξη κατασκευή, όπως «κατασκευή διά θέρμη».

Μέσα από τις αναφερόμενες ασθένειες των συνταγών του κώδικα καταγράφεται τόσο η ονοματολογία των νοσημάτων κατά τη νοσολογία της εποχής εκείνης, όσο και τα νοσήματα στα οποία ήσαν εκτεθειμένοι οι κάτοικοι του νησιού κατά την περίοδο εκείνη, όπως *θέρμη* = πυρετός, αλλά και *θέρμη* = ελονοσία (διά τρίτια και τετάρτια), δηλαδή τριταίος και τεταρταίος πυρετός, χαρακτηριστικό πυρετικό διάγραμμα της ελονοσίας¹⁴, *γαλλικά πάθη* = αφροδίσια νοσήματα, *ριματικά* = ρευματοειδής πυρετός ή ρευματοειδής αρθρίτις, *πάθη στο στήθος* = πνευμονία-φυματίωση, *φλόγωση* = πυρετός, *ξηρόπονος του ποδιού* = ουρική αρθρίτις (ποδάγρα), *κολικός ή κολικόπονος* = σπλαχνικοί σπαστικοί πόνοι γαστρεντερικού ή ουροποιητικού, *ξεράσματα* = έμετα, *φαγούρα*=κνησμός, *πούντα*=πνευμονία ή κρουολόγημα, *κεφαλικά*=κεφαλαλγία, *υδρωπικία*=ασκίτης, *άσμα*=βρογχικό άσθμα ή ασθματοειδής βρογχίτης, *σκουλαμέντο*=σύνφιλις, *φθίση*=φυματίωση, *παθήσεις πνεύμονα*=βρογχική πνευμονία ή καρκίνος του πνεύμονα, *σπασμωδικό βήχα*, *μανία*=διέγερση σε ψυχωτικές καταστάσεις, *χρονία διάρροια*, *σκώληκες*=εντερικές παρασιτώσεις, δηλαδή ασκαρίδες και νηματέλμηνες, *τύφος*=τυφοειδής πυρετός (σαλμανέλωση), *επιληψία*, *παραλυσία*=πιθανόν τετραπληγία, *ημιπληγία*, *παραφρόνηση*=ψύχωση, *αποπληξία*=εγκεφαλική αιμορραγία.

Ο τύπος αναγραφής της συνταγής δίνεται μ' ένα δικό του τρόπο. Αρχικά μπορεί ν' αναφέρεται το νόσημα για το οποίο διατίθεται η συνταγή. Αν και πολλές φορές το νόσημα σημειώνεται στο τέλος. Έτσι η συνταγή μπορεί ν' αρχίζει με τη λέξη ρετσέτα και την προέλευση αυτής ή του νοσήματος, π.χ.

11. Το Σαρί-Σαμπάν είναι η σημερινή Χρυσούπολη της Καβάλας.

12. μοναχού, καλόγερου.

13. Βλ. Γεωργίου Λογαρά, ό.π., σ. 478.

14. Βλ. Ιωάννου Κρικέλη, Φυσική εξέταση και διάγνωση, Αθήνα 1964, σ. 26.

ΣΗ Ζε Γα Γρα Γρα Γρα

μηνα — δρα 1 0

σηβενη — δρα . 3

σοφ φα γρ μισο δρα μισο δρα

ενα γρ μισο δρα — . 1

καρτενη μισο δρα (μισο δρα μισο δρα)

α δρα γρ μισο δρα μισο δρα

μικα μισο δρα α δρα μισο δρα

καρτενη μισο δρα μισο δρα

ΣΗ Ζε Γα Γρα Γρα Γρα Γρα

μικα μισο δρα — δρα 3

μισο γρ — δρα 2 0

σηβενη — δρα . 3

μικα μισο δρα — δρα . 5

μικα μισο δρα μισο δρα μισο δρα

α δρα μισο δρα μισο δρα μισο δρα

μικα μισο δρα μισο δρα μισο δρα

μικα μισο δρα μισο δρα μισο δρα

μικα μισο δρα μισο δρα μισο δρα

ρετσέτα της Αραβίας, ρετσέτα για γαλλικά πάθη, ρετσέτα για κολικά, ρετσέτα για ρευματικά, ρετσέτα για θέρμη κ.ο.κ. Ακολουθεί η καταγραφή των συστατικών της συνταγής, λιτά δοσμένη και ποσοτικά καθορισμένη με τα ακριβή συστατικά που αναφέρει όπως δράμια, στάλες, σταλάγματα, ένα γυαλί, σταροσπύρια, σαν ψίχνη ψωμιού, χούφτα κλπ. Χαρακτηριστική είναι η πρώτη ρετσέτα που σημειώνεται στην 1η σελίδα: «ρηξετα δηα τα ρηματικα. αλογη δρα. 12, τηντοουρια καρταρηδα δρα. 08, αλισφακολαδου δρα. 08, καμφορα δρα. 03· ολα αφτα βαλε τα ση μηα οκα ρακη δηνατη να σταθουνη στον ηληον ημερης 20 κε να τρηβεση οπου πονη, να τρηβεση στον ηληον να το πηρη ει στη φοτηα, ξολοθρεβετε». Στη 2η σελίδα αναγράφεται η ρετσέτα της Αραβίας, που αναφέρει: «πηκαρπουνατ εινη καλο δηα ολα τα παθη, δηα το στηθος, δηα της φλογουσης¹⁵, δηα το φουσκομα, δηα ανορεξηα, δηα τα εματα οπου εινη χαλασμενα, δηα ξεριασμα· εινη ει κατασκεβη του πηκαρπουνατ μησο δραμη αξηδου ταρταρηκου, μησο δραμη ζαχαρη, δραμηα οκτο του αξηδου με τον ζαχαρη κε νερον δρα. 70· να αναλησον αφτα κε του αλου, να αναλησε με τρηα δραμηα νερο, καμε τα τα δηον ενα, δοστο». Στην 3η σελίδα αναφέρεται ο τρόπος κατασκευής χαπιών για τη θέρμη: «κατασκεβη της θερμης χαπηα ενα τεταρτου σολφατου I, αμονιακον αλας δραμη μησον, του νησαντηριου ψηχα φομι οσου φτανη να το δουλεψη να γενον χαπηα· εχη τρημενον ζαχαρη κε βαρε τα μεσα να τηληχτουνη απεξου δηα τρητηα θερμη κε τεταρτηα». Για το θειικό οξύ σημειώνεται στην 7η σελίδα ότι είναι «καλο δηα την επερεβοληκην δηψαν· μηα οκα νερο να βαλης σταγματα 5»¹⁶, ενώ στην 6η σελίδα αναφέρει: «εινη μηα σκουνη ονομαζητε φεροτρηγηαν¹⁷ δηα τα καταμνηνα¹⁸ να κηνησον, τεσαρα σταροσπηρα εινη ει δοση μεσα στη σταφηδα τρης φορες την ημερα κε να κηνησε δρομον να πορπατη νηστηα να καμε νεροβραστο ρηζηη». Στη συνέχεια και στην ίδια σελίδα σημειώνεται: «βαλσαμον τουτεου τρης σταλες στο ζαχαρη, κηνα του αθροπου κε απου κατου κε απου πανου κε τον παστρεβη, να τρογη ζορβα».

Οι συνταγές του κώδικα δίνουν και τον τρόπο ανάμειξης των συστατικών καθώς και τον τρόπο κατασκευής των ιδιοσκευασμάτων, όπως η φαρμακοποιία της εποχής καθόριζε, π.χ. βράσιμο νερού, πρόσμιξη με κρασί ή ρακί, σιρόπι, επιθέματα, έμπλαστρα, ματζούνι κλπ. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά

15. Το μεταφέρουμε όπως είναι γραμμένο στο χειρόγραφο. Το ορθό είναι με αιτιατική, δηλαδή *διά τη φλόγωση*.

16. Δεδομένης της τοξικότητας και καυστικότητας του θειικού οξέως η μεγάλη αυτή αραιώση είναι επιτακτική.

17. τρυγικό σίδηρο· χρησιμοποιείται στην φαρμακοποιία για την ανάταξη της αναιμίας.

18. έμμηνος ρύση, περίοδος.

τη συνταγή που καταγράφεται στη σελίδα 4 και 5: «εις τον ξηροπονου του ποδον ει χιρον να βαλης ρακη σπηρτου δραμια 50 να καψη στην φωτηαν' αναλησε καμφορα δραμια ενα, τρηπον τα πονημενα μελη οσον να σουθη απ του¹⁹· επητα κανε επλαστρα κηρη δραμια 30, πησα δραμια 50, ρηγανη δραμια 40, τρηπον κε αναλησον στην φωτηαν' επητα παρε πανη καλο κε βαλε το στο πανη, αληφε το, να το κανης μοςαμα, να τεληξεις τα πονημενα μελη, ξολοθρεβητε».

Στις συνταγές προσδιορίζεται όπως και σήμερα η δοσολογία π.χ. κουταλιές, στάλες, χάπια, φλυτζάνια, επιθέματα, δύο φορές τη μέρα κλπ. Ταυτόχρονα καθορίζεται η διάρκεια της θεραπείας και ο χρονικός προσδιορισμός της δόσης. Για τη θεραπεία παλαιών παθών δίνεται στη σελ. 5 η κατασκευή «κινητικών» χαπιών, που έχει ως εξής: «αγαρηκον δρα. 2, σκαμονηον δρα. 2, αλογην δρα. 2· κοπάνησον κε καμε τα χαπια με μελη οσον φτανη να δηνης τρηα το προγη κε σταλες τρης βαλσαμου τοντεου μετα επειτα στο ζαχαρη». Στις συνταγές αναφέρεται συνήθως πόσα χάπια τη μέρα πρέπει να παίρνει ο άρρωστος. Στη σελ. 143 διαβάζουμε: «ολα αφτα γιωτι χαπια με το καμφορατο κε περνοτε τρια το ταχι, τρια το μισιμερι, τρια το διλινο κε το φαγιτο να εινη κρεας», ενώ στη σελ. 13, όπου παρατίθεται η συνταγή της κατασκευής χαπιών για κολικά και ξέρασμα, σημειώνεται «να περνη δηου το προει, δηου το μισημερη, δηου το βραδη, κε αν δεν εινεργησον, να περνη απο τρηα εος δωδεκα τρης φορες την ημερα κε να τρογη ρηζη». Για τα γαλλικά πάθη στη σελ. 8 αναφέρεται: «εινη ενα χορτου ονομαζετε κοληματα· να βαλης μηα χουφτα νερο δρα. 100 να μνηη το μησο να του πηνης νηστηκος ενα φλητζανη μηση ορα οσον να σουθη κε νηστηα ρηζη νεροβραστο», ενώ στη σελ. 9 σημειώνεται: «δηα την αστερα κε αφαλο εινη ενα χορτου κε εχη φηλα σα ξοφηλα, η ρηζα του εινη πολα ρηζηδηα κε ασπρα ψηλο πηθαμες 3· βραζετε με ασπρο κραση ρηζης 3, κραση δρα. 100, να μνηη το μησο, να πηνη τρηα φλητζανηα το προγη, ενα μηση ορα κε να φαγη ζορβα».

Οι συνταγές συμπληρώνονται ακόμα και με υγειονομιακές οδηγίες του ιατρού, αφού συμβουλεύει να τρώει ο άρρωστος νερόβραστο ρύζι, ζορβά, κρέας βραστό, κοτοπούλια κλπ. Υποδεικνύει τη νηστεία ή να περπατεί δρόμο πολύ ή να σταματήσει το ρακί κ.ο.κ. Πολλές φορές η συνταγή τελειώνει με την κρίση, την εκτίμηση ή ίσως την υπόμνηση του εμπειρικού για την αποτελεσματικότητά της όπως «...ινη η κατασκευη δια τη θερμη» ή «μεταχίριση στο πνεβμονι» ή «δινετε στο ασμα». Τέλος προσδιορίζεται η αποτελεσματικότητά με τις φράσεις «ξολοθρεβετε», «το παστρεβει», «το γιατρεβει».

19. Στο σημείο αυτό η συνταγή κόβεται απότομα.

Τα συστατικά των συνταγών είναι:

1) Η *δραστική ουσία*: που μπορεί να είναι βότανο (εκχύλισμα, αφέψημα, δρόγες, χυμοί, βάμματα, κρασιά, όπως γίνεται στη φαρμακοτεχνία) π.χ. ριβέτι (ρήον), αλόη (αλόη νερα ή ερυθραία η κένταυρος), αγαρικό (αγαρικό το έναυσμα ή ίσκα), το μηροβάλανο, απίγανος, κρόκο σοφράν κλπ.²⁰ Επίσης η δραστική ουσία μπορεί να είναι απλές ανόργανες, κυρίως, χημικές ενώσεις (άλατα), όπως τρυγικός σίδηρος (φτεροτρίγιον), σουλφάτο, κίνα, υδράργυρος (για δερματικές παθήσεις σε εξωτερική χρήση), αντιμόνιο, καμφορά, αμμωνιακό άλας, κιτρικό άλας, βικαρμπονάτ κλπ., δηλαδή ουσίες που χρησιμοποιούσε η φαρμακογνωσία και φαρμακοποιία της εποχής εκείνης²¹.

2) Άλλα συστατικά της συνταγής είναι τα έκδοχα²², δηλαδή αδρανή φαρμακευτικά συστατικά που βελτιώνουν τη γεύση, την οσμή ή τη μορφή της λήψης της δραστικής ουσίας όπως είναι το νερό-κρασί-ρακί-σταφίδα-ζάχαρη-μέλι-σωσμέ-λάδι. Επίσης στα καταπλάσματα χρησιμοποιούνται το κερί πίσσα-ρεσίνι.

Από τις σελίδες του κώδικα παρελαύνουν 57 ονόματα αρωματικών και φαρμακευτικών βοτάνων που αναφέρονται και σήμερα ακόμα στην επίσημη Συστηματική Βοτανική²³ με την επιστημονική ονοματολογία τους στα λατινικά και τα αντίστοιχα πολλές φορές ιταλικά, ελληνικά και γαλλικά. Κάθε βότανο φέρει κωδικό αριθμό, προφανώς για συνεννόηση, όταν δίνονταν οι παραγγελίες των προμηθειών τους. Αναφέρονται ακόμα τα μέρη του φυτού που χρησιμοποιούνται όπως ρίζες, ριζίδια, βολβοί, φύλλα, βλαστοί και γενικά όλο το φυτό. Τέλος σε μια ή δυο λέξεις συνοψίζεται η πάθηση που γιατρεύεται από το συγκεκριμένο βότανο. Από την καταγραφή αυτή των βοτάνων παραθέτουμε μερικά παραδείγματα: «1139 *κισαμπελος ελινιστι κισαμπελος παριερα λατινιστι ριζα εινη χοντρι δια ριματικα*», «1076 *αριστολοχια σερπεντ ιταλι-*

20. Βλ. *Εμμανουήλ Ανάση*, Τα φαρμακευτικά βότανα της Ελλάδος, τ. Α', Αθήνα 1976, σ. 42.

21. Βλ. *Γεωργίου Λογαρά*, ό.π., σ. 5-6, τ. Β', Β' και Δ' μέρος.

22. Βλ. *Γεωργίου Λογαρά*, ό.π., τ. Α', σ. 478.

23. Βλ. *Κων/νου Γκανιάτσα*, ό.π., τ. 2. Βλ. ακόμα *Εμμανουήλ Ανάση*, ό.π., τ. Α-Β. Στην τελευταία αυτή εργασία του *Εμμανουήλ Ανάση* καταγράφονται πολλά θεραπευτικά φυτά, που αναφέρονται και στον κώδικα του Αυγουστή Σωτηρίου, όπως *αγριών* = αγρόπυρον το έρπον, κοινώς *αγριάδα*: *καταπραϊντικό*, *μαλακτικό*, *διουρητικό*, *καθαρτικό*. *απίγανος* = ρητή η βαρύσομος: *δηλητηριώδης* σε υψηλή δοσολογία, *κατάπλασμα* για ρευματικούς πόνους, *ανθελμυθικό*. *κρόκο σοφράν* = κρόκος ο ήμερος: *εμμηναγωγό*, *σπασμολυτικό* ουροφόρων οδών και πεπτικού: *αλόγη* = η αλόη η ερυθραία, το *κενταύριο* (*aloe vera*): *εκτριωτικό*, *περιέχει αλοίνη*, *εκκριτικό χολής*, *πεπτικό*. *ριβέντι* = ρήον: *τόνωτικό*, *ήπιο καθαρτικό*. *μοσχοκάρφια* = μελία η αγελαχάρσιος: *βάλσαμο* = *αθανασία* η *βαλσαμώδης*: *τόνωτικό*, *εφιδρωτικό*, *αντιπυρετικό*. *ροζμαρία* = *δενδρολίβανο* το φαρμακευτικό: *εμμηναγωγό* *αντισπασμωδικό*. *βαλεριάνη* = *βαλεριάνα* η φαρμακευτική: *αντισπασμωδικό*, *αντιπυρετικό* κλπ.

στι· σερπενταρια βιργινιανα λατινιστι· ριζα εινι φιλοντσικι δια θερμι», «1175 ροδοδενδρομ χρिसανθεομ λατινιστι· ροσζαζ γαλιστι· ροδοδενδρο εβρεο ειταλιστι· ολον το χορτον μεταχιριζετι δια ριματικα», «1168 μαρουβιο ειταλιστι· μαρουβιομ βολγαρις λατινιστι· ολον το χορτον εις ασμα», «1163 παστινακα οπουπαναζι λατινιστι· οποπαναζε ειταλιστι· δια ασμα· σκοτινοκοκιων», «τοξικοδεντρον ρος ελινιστι· σομακο ειταλιστι· ερπαλαποκ γαλιστι· το φιλοτο· στω αποπλιξιαν σταρια δ».

Από τη γνωστή βιβλιογραφία προκύπτει ότι μέχρι το πρώτο μισό του 19ου αιώνα κυριαρχούσε η φαρμακογνωσία. Η πειραματική φαρμακολογία, που είναι καθαρή βιολογική επιστήμη, αναπτύχθηκε κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και ως εκ τούτου είναι μια από τις νεότερες ιατρικές επιστήμες. Η πρώτη έδρα φαρμακολογίας δημιουργήθηκε στο Dorpat της Εσθονίας από το Buchheim το 1847, που εξέδωσε την πρώτη φαρμακολογία το 1856. Η δεύτερη έδρα φαρμακολογίας ιδρύθηκε στην Ιατρική των Παρισίων από τον Claude Bernard το 1859.

Τα ογδόντα περίπου βότανα που αναφέρονται στον κώδικα με την εφαρμογή των ιδιοτήτων τους στις αναφερόμενες συνταγές, καθώς και οι χρησιμοποιούμενες απλές ανόργανες χημικές ενώσεις, κυρίως άλατα, στηρίζονται στα δεδομένα της φαρμακογνωσίας της εποχής εκείνης. Αλλά και η συνταγογραφία, η πρακτική δηλαδή εφαρμογή στην θεραπευτική των φαρμακολογικών γνώσεων δεν είναι τυχαία²⁴. Από τις ίδιες τις συνθέσεις των στοιχείων των συνταγών, αλλά και από τη δολογία των παρασκευασμάτων, διαπιστώνεται ότι οι συνταγές πρέπει να αντιγράφονταν ή να μεταφέρονταν από μεγάλα νοσοκομεία ή από ιατρικές σχολές στους εμπειρικούς ιατρούς, οι οποίοι δεν είχαν τις απαιτούμενες γνώσεις για τέτοιου είδους συνταγογραφία. Αντίθετα η ονοματολογία των νοσημάτων είναι απλοϊκή και λαϊκή και περισσότερο περιγραφική συμπτωματολογία παρά νοσολογία. Έτσι φαίνεται να γίνεται πιο κατανοητή στο χρήστη.

Ο κάτοχος και χρήστης του αναφερόμενου χειρόγραφου κώδικα αποτελεί μια έκφραση της εφηρμοσμένης εμπειρικής ιατρικής, που μεταφερόταν από γενιά σε γενιά ως τα μέσα του περασμένου αιώνα στη Θάσο. Φυσικά σήμερα στην αιχμή της τεχνολογίας και επιστήμης πολλά φαίνονται απλοϊκά και απίθανα, αλλά την εποχή εκείνη, που δεν είναι και πολύ μακρινή, ήταν άλλη η πραγματικότητα.

Τελικά, μπορεί οι καιροί ν' αλλάζουν και οι θεραπείες επίσης, αλλά η υπεύθυνη ανθρώπινη παρουσία στην καθημερινή ιατρική πράξη παραμένει καθοριστική.

24. Βλ. Γεωργίου Λογαρά, ό.π., σ. 477-490.

